

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський університет імені Василя Стефаника

ВІСНИК
Прикарпатського університету

ІСТОРІЯ
Випуск 9

Видається з 1995 р.
Адреса редколегії: 76000, м.Івано-Франківськ,
вул. Шевченка, 57,
Історичний факультет
Прикарпатського університету імені Василя Стефаника,
тел. 59-60-21

Ministry of Education of Ukraine
Precarpathian University named after V.Stefanyk

NEWSLETTER
Precarpathian University named after V.Stefanyk

HISTORY
ts № 9 Issue
Published since 1995

Publishers' address: History Department,
Precarpathian University named after V.Stefanyk
57, Shevchenko Str., 76025 Ivano-Frankivsk, tel. 59-60-21

Старший редактор: БОЙЧУК О.П.
Літературний редактор: ЛЕНІВ О.В.
Комп'ютерна верстка і правка: КУРІВЧАК Л.М.
Коректор: СПЛАВНИК М.І.

Друкується українською мовою
Ресстраційне свідоцтво КВ №435.

Здано до набору 4. 03. 2005 р. Підп. до друку 20. 04. 2005 р.
Формат 60x84/16. Папір ксерокс. Гарнітура "Times Neu Roman".
Ум. друк. арк. 12. Вид. арк. 12,25. Тираж 100 прим. Зам. 619.

Друкарня видавництва "Плай" Прикарпатського університету
76000, м.Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57, тел. 59-60-51

Щигельська Г.О. Інформаційно-видавнича та культурно-освітня діяльність Союзу українців у Великій Британії (1946 – 1949 рр.).

Від самого початку діяльності СУБ значна увага керівних органів приділялася розвитку культурно-освітньої праці. Вже 30 березня 1946 р. у "Комунікаті Ч.5", вміщеному в "Нашому кличі", Управа СУБ звернулася із закликом до членів та мужів довір'я* організовувати у своїх групах культосвітню працю, створюючи навчальні курси англійської мови, спільні читання й обговорення преси [20, с.4]. На основі даних про організаційне оформлення місцевих відділень, що надсилалися для реєстрації до Центральної канцелярії СУБ, можна спостерігати високу активність усіх без винятку новостворених відділів та осередків у сфері ведення культурно-освітньої роботи. Окрім організації курсів англійської мови, що було необхідною умовою виживання в англomовній країні, проводились також україномовні навчальні курси для неграмотних. Згідно із статистичними даними, зібраними Управою СУБ серед українців, що приїхали до Велико-британії, було 2 % неграмотних. У зв'язку з цим на засіданні Управи СУБ 2 лютого 1946 р. на пропозицію М.Опаренка була прийнята постанова зайнятися справою неписьменних членів СУБ, допомагаючи їм у постачанні букварів через мужів довір'я [15, с.2].

Нерідко у відділах влаштовувалися зібрання, на яких читалися реферати та доповіді на різну наукову тематику залежно від наявності спеціалістів у відділі. Цікавим є той факт, що, встановлюючи зв'язки, відділення співпрацювали між собою, обмінюючись доповідачами. Прикладом такого наукового співробітництва служить діяльність відділів в Енсмюр та Балядо: "Ми встановили зв'язки з околицьними гостелями. І так в гостелі Балядо голова нашого відділу СУБу інж. Севериненко прочитав 27.6 1948 лекцію на тему: "Фізичні та хімічні явища в природі і техніці", яка викликала велике зацікавлення з боку слухачів; у відповідь на це голова СУБ гостелю Балядо поет Ранюк виявив своє бажання організувати "Літературний вечір" у нашому гостелі" [Цит. за: 27, с.3].

Обов'язковим у житті кожного відділу було спільне відзначення релігійних свят із дотриманням традиційних українських обрядів та національних свят, пов'язаних із визначними подіями в історії України й ушануванням пам'яті видатних українців. Такі святкування часто супроводжувалися проведенням різних культурних заходів (т. зв. "імпрез" та "академій"), які, як правило, складалися з двох частин: зачитання реферату на відповідну тематику та концертної програми, складеної з місцевих художніх аматорських колективів. За свідченням даних, наведених у звіті з діяльності СУБ за 1949 р., загалом у місцевих відділеннях за звітний період було прочитано 2864 доповіді та влаштовано 716 заходів [17, с.3].

* Повноважених представників організації. – Ред.

Координаційним центром усієї культурно-освітньої роботи СУБ виступав культосвітній відділ. У його обов'язки, в першу чергу, входило постачання відділам та осередкам СУБ інформаційної літератури, потрібної для підготовки рефератів та влаштування виставок. Окрім україномовної літератури, готувалася також певна кількість матеріалів англійською мовою. Зокрема, протягом 1949 р. усім відділенням СУБ були розіслані англomовні видання, що охоплювали своєю тематикою широкий спектр питань з історії України та розвитку української культури. З метою ознайомлення з українським життям і культурними надбаннями ці матеріали поширювалися між британцями під час виставок українського мистецтва, влаштування концертів чи вручалися їм під час відвідин відділів. У цьому ж році культурноосвітнім відділом осередкам з українськими дітьми було надіслано 340 дитячих книжок і велику кількість приладдя для малювання й писання. Для хворих та інвалідів складено три мандрівні бібліотеки. Поряд із цим продовжувалося формування Центральної бібліотеки й архіву. На кінець 1949 р. архівний фонд складався зі 105 українських та 35 англійських журналів, 65 річників українських, 8 – англійських, 20 – білоруських, польських та російських часописів. У загальній кількості протягом 1949 р. фонди бібліотеки поповнилися на 550 примірників нових книг [17, с.3].

Характерною особливістю діяльності відділів та осередків СУБ при всебічному сприянні культосвітнього відділу було створення спортивних гуртків і різноманітних мистецьких груп. Станом на 31 грудня 1949 р. у 9% відділень СУБ існували аматорські драматичні гуртки, в 13% – танцювальні групи, в 14% – аматорські хори, в 30% – спортивні гуртки (футбольні, настільного тенісу, волейбольні, шахові тощо) [17, с.3].

На окрему увагу заслуговують мистецькі групи, створені при відділі СУБ у Манчестері: чоловічий хор “Гомін” та танцювальний балет “Орлик”, що відіграли значну роль у збереженні й пропагуванні української культури. Ініціатором створення школи українських народних танців виступив Петро Лазоришак-Дністровик. На його прохання відділ СУБ погодився опікуватися школою й допомагати їй матеріально. 16 січня відбулося зібрання бажаючих вивчати український народний танок. Того ж дня була заснована танцювальна школа. Незважаючи на втому від праці на різних підприємствах, молодь прибувала на навчання 4 – 5 разів на тиждень і весь свій вільний час присвячувала для вправ. Спочатку навчання проводилося без музики, але вже незабаром під час репетицій грали три музиканти. Від лютого 1949 р. почалося готування костюмів, що, враховуючи нестачу коштів, також було нелегкою справою. Однак своїм завзяттям і наполегливою працею всі члени школи “Орлика” скоро засвоїли потрібні

<i>Shelest S.</i> The ukrainian question in the foreign policy conceptions of german government before world war I.....	155
<i>Senyuk O.</i> International action of the Ukrainian civil organizations of the Halichina in 20-30 the century.....	161
<i>Shchyhelska H.</i> The Information – Public and Cultural – Educational Activities of the Association of Ukrainians in Great Britain in 1946 – 1949..	171
<i>Rubcova O.</i> Volodymyr Khrzhanovsky outstanding ukrainian botanist.....	182

Щигельська Г.О. Інформаційно-видавнича та культурно-освітня діяльність Союзу українців у Великій Британії (1946 – 1949 рр.).

навики й уже в травні були готові до виступів [26, с.6]. Паралельно з підготовкою балетної групи натхненно працював і хор “Гомін”, який був створений у той самий час, що й “Орлик”, на основі обдарованих українців із середовища Манчестерської громади та частини членів уже відомого тоді хору “Бурлака”, який складався з колишніх воїнів I Української дивізії УНА. Керівником хору був Ярослав Гордій [13, с.3].

Перший виступ “Орлика” й “Томона” відбувся в місті Олдгемі 9 травня 1949 р. 15 травня обидва колективи виступили в Манчестері. Загалом до кінця 1949 р. ними було дано 11 концертів у різних містах Великобританії. Протягом цього часу ансамблі завоювали не тільки успіх і визнання серед британців, але й перші мистецькі нагороди. На Міжнародному музичному фестивалі в Манчестері з 22 по 25 травня 1949 р., виступаючи у класі груп, дуетів і в дитячій секції, “Орлик” здобув одне почесне місце, три перших, два других і одне третє [26, с.6].

Свій вклад у розвиток культурно-освітньої праці вносили також і секції СУБ. Розгортаючи діяльність, обрана у 1949 р. Управа Організації українських жінок (М.Дубляниця – голова, О.Губаржевська – заступник, Семенів – секретар, О.Токаржевська, І.Вітошинська, О.Шайдевич, А.Коростовець, А.Добрянська – члени) проводила збори з метою згуртування українського жіноцтва на теренах Великобританії, на яких у доповідях закликали присвятити свою працю збереженню українського характеру життя родин іммігрантів, плеканню рідних звичаїв, мистецтва й вихованню молоді в українському дусі [14, с.17].

Діяльність Комісії допомоги українському студентству (КоДУС) загалом спрямовувалась у двох напрямках: впливати на українську молодь у Великій Британії, щоб вона готувалася й складала вступні іспити до спеціальних і вищих навчальних закладів, та збирати фонди на стипендії [19, с.3]. Враховуючи нестачу матеріальних засобів української імміграції та шукаючи додаткових фондів, КоДУС наводила зв’язки з іноземними благодійними організаціями й установами. Перші три стипендії для українських студентів у Лондоні були виділені за посередництвом єпископа Івана Бучка з фондів, призначених Папою Римським на допомогу українцям [28, с.2]. Протягом 1949 р. Комісія надала ще 6 стипендій на навчання у Голвейському університеті в Ірландії [17, с.3].

Розуміючи визначальне значення культурно-освітньої діяльності у збереженні національної ідентичності та представництві українського культурного надбання в еміграції, на останньому засіданні Ради 1949 р. 17–18 грудня багато уваги було приділено обговоренню даного питання та вироблено основні напрямки діяльності в цій сфері на наступний рік.

Зокрема, було прийняте рішення оголосити лютий 1950 р. місяцем української культури, протягом якого провести концерт української пісні, танцю, музики, театального мистецтва, організувати при СУБ постійну мандрівну виставку українського народного мистецтва, здійснити заходи для створення наукового центру. В інформаційній галузі було вирішено видати книжку професора Марчука “Україна і українці” англійською мовою й розіслати її в англійські установи, опублікувати статтю про “Україну” в одному з відомих англійських журналів та випустити спеціальне видання “Української думки” англійською мовою про українців у Англії [11, с.238].

Таким чином, інформаційно-видавнича діяльність Союзу українців була розпочата Ініціативним комітетом, що проводив підготовку до Організаційних зборів СУБ ще у 1945 р. Першим досягненням у цій сфері стало започаткування 3 листопада 1945 р. видавництва пресового органу Союзу – інформаційно літературного часопису “Наш клич”, пізніше перейменованого на “Українську думку”, яка на той час була основним україномовним джерелом інформації в Об’єднаному Королівстві про життя української еміграції, події у світі та в Україні. Окрім “Української думки”, СУБ запровадив видавництво щорічного видання “Календаря українця у Великій Британії”, літературних збірок і цілого ряду україномовних та англійських видань науково-популярного та суспільно-політичного характеру.

Значна увага приділялася Союзом розвитку культурно-освітньої праці. В усіх більших чи менших відділах та осередках СУБ створювалися аматорські колективи художньої самодіяльності, курси англійської мови, відзначалися релігійні та національні свята з дотриманням українських звичаїв і обрядів, проводилися культурні заходи, присвячені урочистим датам в історії України. Надаючи фінансову підтримку та координуючи діяльність українських громад у цій сфері, СУБ не тільки заохочував своїх членів розвивати й поширювати українське мистецтво, зберігати національні традиції та надбання, але й пропагував українську культуру в Об’єднаному Королівстві, нерідко завойовуючи при цьому визнання й високу оцінку британців.

Подальші дослідження інформаційно-видавничої та культурно-освітньої праці СУБ, як і діяльності інших громадських організацій, дадуть можливість відтворити цілісну картину емігрантського життя й показати основні здобутки розвитку української культури поза межами батьківщини.

1. Бібліотека та Архів ім. Т. Шевченка в Лондоні. – Протокол Другого Засідання Управи СУБ з дня 20.01.1947.
2. Там само. – Протокол Засідання Управи СУБ з дня 21 червня 1947.

CONTENTS

ETHNOPOLITICAL AND NATION-CULTURAL PROCESSES IN UKRAINE

<i>Raykivsky I.</i> The development of the Ukrainian linguistics in Galicia in the first third of the 19 th century.....	3
<i>Monolatiy I.</i> The ethno-national unities of the galychyna (1867-1914): theoretical-methodological principles of historical-ethnological studies...	14
<i>Adamovych S.</i> The Jewish question in politics of Russian occupation administration in Halychyna and Bucovyna (1914-1917).....	23
<i>Deljatynskyj R.</i> The religious politics of sunr (november 1918 – july 1919)...	28
<i>Andruhiv I.</i> Development for restoring UGCC on Stanislavschyna at the second half of 50-th of XX century and its results.....	41

TOPICAL PROBLEMS OF WORLD HISTORY

<i>Zhernokleyev O.</i> The Social-democratic party of Halychyna and Silesia in the structure of Austrian “small International” (1892–1899).....	48
<i>Halycha-Diduh T.</i> Eastern Halychyna in the policy of the soviet Russia 1920-1921 rr.).....	68
<i>Pendzey I.</i> Social-economic and political transformations in Hungary (1988-1990).....	80
<i>Solovey A.</i> Integration and differentiation of cultures in the globalization conditions.....	89
<i>Sireguk P.</i> From a history of the Germans trade in East Halychyna (16 th –20 th century).....	97

RESEARCH OF THE YOUNG SCIENTISTS

<i>Genyk V.S.</i> Kupala holiday in the historical interpretation.....	105
<i>Drogobychkyi I.</i> The spot of the Order Saint Basil Magnum at the processes of social life of Ukrainians in Galicia (the end of XIX th – the beginning of XX th century).....	113
<i>Gurak I.</i> Creation of the first Ukrainian student’s societies in the East Halychyna.....	119
<i>Vitenko M. D.</i> The struggle for servituts’ rights in Galicia (the end of the XIX – the beginning of the XX-th. c.).....	128
<i>Burdulanyuk H.</i> Ukrainian musical life of Precarpathia of the end of the XIX – the beginning of the XX centuries.....	138
<i>Petrenko I.M.</i> Peculiarities of student contingent at church-parochial schools in Left-bank Ukraine in late XIX – early XX century.....	147

Шелест С.В. Українське питання у зовнішньополітичних концепціях правлячих кіл Німеччини напередодні Першої світової війни...	155
Сенюк М.Я. Міжнародна діяльність українських громадських організацій Галичини у 20-30-х роках ХХ століття.....	161
Щигельська Г.О. Інформаційно-видавнича та культурно-освітня діяльність Союзу українців у Великій Британії (1946 – 1949 рр.)...	171
Рубцова О.Л. Володимир Хржановський – видатний український ботанік.....	182

Щигельська Г. Інформаційно-видавнича та культурно-освітня діяльність Союзу українців у Великій Британії (1946 – 1949 рр.).

3. Там само. – Протокол Засідання Управи СУБ з дня 23 серпня 1947.
4. Там само. – Протокол Засідання Управи СУБ з дня 25.10.1947.
5. Там само. – Протокол Засідання Управи СУБ з дня 17 січня 1948 р.
6. Там само. – Протокол Засідання Президії Ради СУБ з дня 21 і 22 серпня 1948 р.
7. Там само. – Протокол Засідання Ради СУБ з дня 9 – 10 квітня 1949 р.
8. Там само. – Протокол Засідання Президії Ради СУБ з дня 2.6.1949 р.
9. Там само. – Протокол Засідання Президії Ради СУБ з 24.8.1949.
10. Там само. – Протокол Засідання Президії Ради СУБ з дня 23.11.1949.
11. Там само. – Протокол Засідання Ради СУБ з дня 17 – 18.12.1949.
12. Там само. – Протокол Ч.5 Першого засідання Ініціативного Комітету “Союзу Українських Вояків у Польських Збройних Силах”.
13. Блажівська-Гринаш Н. 45-річчя українського репрезентативного хору СУБ “Гомін”// Українська думка. – 1995. – 20 липня.
14. Відродження на чужині (15-ліття діяльності ОУЖ у Великій Британії). – Лондон, 1967. – 324 с.
15. Дмитрів І. Перші кроки СУБ на полі громадської діяльності // Українська думка. – 1996. – 21 березня.
16. За нами один рік праці // Наш клич. – 1945. – 29 вересня.
17. Звіт з діяльності СУБу за час від 1 січня 1949 до 31 грудня 1949 // Українська думка. – 1950. – 19 березня.
18. Із життя організації // Наш клич. – 1946. – 30 листопада.
19. Комісія Допомоги Українським Студентам – КоДУС на В. Британію // Українська думка. – 1948. – 17 жовтня.
20. Комунікат. Ч. 5 // Наш клич. – 1946. – 30 березня.
21. Комунікат. Ч. 8 // Наш клич. – 1946. – 30 травня.
22. Марченко І. 10 років діяльності Союзу Українців у Великій Британії (1946-1956) // Українська думка. – 1996. – 25 квітня.
23. Наш клич. – 1945. – 12 грудня.
24. Наш клич. – 1946. – 30 березня.
25. Помітне зацікавлення українською справою серед англійців // Українська думка. – 1948. – 7 листопада.
26. Спогади з минулих років у 50-річчя танцювального ансамблю “Орлик”// Українська думка. – 1999. – 11 листопада.
27. СУБ в Енсмюр працює // Українська думка. – 1948. – 18 липня.
28. Три студентські стипендії в Лондоні // Українська думка. – 1949. – 16 жовтня.
29. Українська думка – 1947. – 2 жовтня.
30. Як повстав “Наш Клич” // Наш клич. – 1945. – 18 листопада.

On the basis of the data gathered in Shevchenko Library and Archives in London, which are introducing to the scientific public for the first time, the author analysed one of the main directions of the social work of the central Ukrainian organization in the United Kingdom – the Association of Ukrainians in Great Britain (AUGB) – the information – public and cultural – educational activities in 1946 – 1949. A special attention is focus on the publishing of the United Kingdom’s only Ukrainian – language weekly, Ukrainka Dumka, and the foundation of the finest Ukrainian folk choir and dance group established in local branches of the AUGB.

О.Л. Рубцова

ВОЛОДИМИР ХРЖАНОВСЬКИЙ – ВИДАТНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ БОТАНІК

Володимир Геннадійович Хржановський (1912–1985) – відомий український ботанік, флорист, систематик і морфолог. Історико-науковий аналіз діяльності В.Г.Хржановського як ученого, педагога, організатора науки є актуальним з огляду на масштабність та різноплановість його наукового внеску. Персоналізація вітчизняної історії науки уможливило визначення етапів розвитку наукових напрямків, надає історії української науки портретної конкретики.

Короткі відомості про життєвий шлях та науковий доробок В.Г.Хржановського подано лише в короткому некролозі [6] та рецензіях на підручники, автором яких він був [7; 8]. Стаття Й.М.Берко [2] більш докладна, але вона стосується, головним чином, педагогічної діяльності В.Г.Хржановського у Львівському ветеринарному інституті. Історико-наукового дослідження всіх напрямків наукової діяльності В.Г.Хржановського здійснено не було. Тому метою нашої розвідки було здійснення історико-наукового аналізу наукової спадщини В.Г.Хржановського, встановлення її місця й ролі для розвитку української біологічної науки.

В.Г.Хржановський народився 6 листопада 1912 р. у м.Ялті, в родині вчителів. Семирічну освіту здобув в одній із шкіл Барського району Вінницької області. Згодом закінчив Барський агрономічний технікум та вчительські курси в м.Ржівцеві Київської області. Після двох років учителювання у 1930 р. вступив на навчання до Пермського державного університету (Російська Федерація), однак із другого курсу був мобілізований до армії, у якій перебував на службі до 1935 р. Демобілізувавшись, продовжив навчання на біологічному факультеті Середньоазіатського держуніверситету (м.Ташкент).

Під час навчання в держуніверситеті відбулася перша зустріч В.Г.Хржановського з відомим дослідником флор Євразії, систематиком, генетиком М.Г.Поповим. Володимир Геннадійович так згадує цю зустріч: “Вперше мені вдалося почути Попова весною 1937 р. у Середньоазіатському державному університеті. У Ташкенті Михайло Григорович був проїздом. З ініціативи Є.П.Коровіна він прочитав доповідь про соматичні редукції покритонасінних. У той час у М.Г.Попова тільки зароджувалася ця нова ідея – гіпотеза. Він виступав, як звичайно, без конспекту. Багато імпровізував, особливо у відповідях на питання. Легкість польоту думки, широта його кругозору, тверда впевненість, яскравий темперамент швидко полонили слухачів. У ньому дивно гармонійно поєднувалися

ЗМІСТ

ЕТНОПОЛІТИЧНІ ТА НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ

<i>Райківський І.Я.</i> Розвиток українського мовознавства в Галичині у першій третині ХІХ ст.....	3
<i>Монолатій І.С.</i> Етнонаціональні спільноти Галичини (1867-1914 рр.): теоретико-методологічні засади історико-етнологічного дослідження.....	14
<i>Адамович С.В.</i> Єврейське питання в політиці російської окупаційної адміністрації в Галичині та на Буковині (1914 – 1917 рр.).....	23
<i>Делятинський Р.І.</i> Релігійна політика ЗУНР (листопад 1918 – липень 1919 рр.).....	28
<i>Андрухів І.О.</i> Рух за відновлення УГКЦ на Станіславщині в другій половині 50-х рр. ХХ століття.....	41

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

<i>Жернокієв О.С.</i> Соціал-демократична партія Галичини і Сілезії у складі австрійського “малого Інтернаціоналу” (1892 – 1899 рр.)...	48
<i>Галицька-Дідух Т.В.</i> Зовнішньополітична концепція уряду РСФРР щодо Східної Галичини (вересень 1920 – березень 1921 рр.).....	68
<i>Пендзей І.В.</i> Соціально-економічні і політичні перетворення в Угорщині (1988 – 1990 рр.).....	80
<i>Соловей А.М.</i> Інтеграція та диференціація культур в умовах глобалізації.....	89
<i>Сіреджук П.З.</i> Історія торгівлі німців Східної Галичини (ХІ – ХХ ст.)...	97

ДОСЛІДЖЕННЯ МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ

<i>Геник В.С.</i> Свято Купала в історичній інтерпретації.....	105
<i>Дрогобицький І.І.</i> Чин св. Василя Великого у суспільному житті українців Галичини (кінець ХІХ – початок ХХ ст.).....	113
<i>Гурак І.Ф.</i> Виникнення перших українських студентських товариств у Східній Галичині (1870–1871 рр.).....	119
<i>Вітенко М.Д.</i> Боротьба за сервітутні права в Галичині (кін. ХІХ – початок ХХ ст.).....	128
<i>Бурдуланюк Г.В.</i> Українське музичне життя Прикарпаття другої половини ХІХ – початку ХХ століть.....	138
<i>Петренко І.М.</i> Особливості учнівського контингенту церковно-парафіяльних шкіл Лівобережної України наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття.....	147

20. Хржановский В.Г. Морфология и систематика низших и высших споровых и голосеменных растений. Комплект из 30-ти плакатов. – М.: Высшая школа, 1979.
21. Хржановський В.Г., Пономаренко С.Ф. Ботаніка. – К.: Вища школа, 1985. – 391 с.
22. Хржановський В.Г., Лазебна А.М. Вітамінні шипшини Прикарпаття як природна сировина для вітамінної промисловості // Ботан. журн. АН УРСР, 1951. – Т. 8. – № 3. – С.52-63.
23. Хржановский В.Г., Пономаренко С.Ф. Ботаника. – М.: Колос, 1982. – 431 с.
24. Хржановский В.Г., Пономаренко С.Ф. Практикум по курсу общей ботаники. – М.: Агропромиздат, 1989. – 416 с.
25. Юзепчук С.В. Род Роза (шиповник) – *Rosa L.*; Род Хультемия – *Hultemia Dumort.*; род Хультемоза – *hultemosa Juz* // Флора СССР. – М.–Л.: Изд-во АН СССР, 1941. – Т.10. – С.431-508.
26. Ярошенко П.Д. К истории и систематике секции *Caninae* рода *Rosa L.* // Изв. АН Арм. ССР. – 1945 – № 3. – С.25-31.

Historic and scientific analysis of Professor V.G. Khrzhanovski heritage and theoretic-practical contribution in biological sciences and presented.

судовий вчений-мислитель і поет-романтик. Згодом наші шляхи з Михайлом Григоровичем тісно сходились у холодних долинах Зеравшана й у Карпатах, у жарких степах Чорномор'я, в українському Поліссі, в Самарканді, в Києві й особливо у Львові й Ленінграді” [10, с.5].

По закінченні Середньоазіатського університету (1938 р.) В.Г.Хржановський одержав призначення на посаду асистента кафедри ботаніки Казахського держуніверситету (м.Алма-Ата). Потім працював доцентом та проректором того ж університету.

Поряд із педагогічною роботою В.Г.Хржановський проводив дослідження, спрямовані на виявлення ресурсів багатих на вітаміни рослин Казахстану, потреба в яких особливо гостро відчувалася в роки Великої Вітчизняної війни. Його увагу привертає рід *Rosa L.*, види якого є вітаміноносними рослинами. Внесок доктора біологічних наук, професора В.Г.Хржановського у вивчення роду *Rosa L.* є найвагоміший.

В.Г.Хржановський особисто брав участь у експедиціях з вивчення високовітамінних шипшин Східного Тянь-Шаню й Джунгарського Ала-Тау (1939–1941 рр.), районів Приіртишся (1941–1944 рр.) (Павлодарська та Семипалатинська області обстежені методом детально-маршрутного дослідження, решта заплави Іртиша – рекогносцировано). У результаті експедиційних досліджень виділено види, які мають високий вміст вітаміну С: шипшина степова, шипшина Бегера, шипшина корична. Біохімічні аналізи шипшин Приіртишся проводила лабораторія Казахського державного університету під керівництвом професора С.О.Гребінського [17].

З 1945 по 1953 р. В.Г.Хржановський працював у системі Академії наук УРСР. Був старшим науковим співробітником Інституту ботаніки АН УРСР, ученим секретарем і заступником голови Львівського філіалу АН УРСР, директором Державного природознавчого музею АН УРСР у м.Львові, викладав у Львівському ветеринарному інституті, брав активну участь у створенні та розвитку цих установ, вів велику науково-організаційну роботу.

Володимир Геннадійович довгі роки, починаючи з роботи у системі АН УРСР, підтримував тісні зв'язки з П.С.Погребняком, М.В.Клоковим, М.І.Котовим, Д.М.Доброчаєвою (з неопублікованих спогадів дружини В.Г.Хржановського – Г.М.Хржановської).

У цей період В.Г.Хржановський брав участь у дослідженнях флори Закарпаття (1946–1947 рр.) та Прикарпаття (1949–1950 рр.), південно-східного лісостепу (1948–1950 рр.) й, почасти, Криму й Кавказу (1949–1951 рр.) та деяких інших регіонів. Особливу увагу вчений приділяє вивченню видів роду *Rosa L.* Він відзначає, що в рослинному покриву досліджених ним районів шипшина займає помітне місце. Вона часто росте

суцільними заростями, досить значними у передгір'ях і в горах Алтаю, Джунгарського Ала-Тау, Тянь-Шаню, Памиро-Алтаю, Кавказу й Карпат, а також на рівнинах, особливо в долинах річок [16].

В.Г.Хржановський – учасник численних експедицій, організованих для дослідження флори України, під час яких він зібрав величезний гербарій. Основні матеріали цього гербарію зберігаються у Львівському природознавчому музеї. Помічницею Володимира Геннадійовича в експедиціях була співробітниця Львівського природознавчого музею Анастасія Лазебна (з неопублікованих спогадів Г.М.Хржановської).

Вивчаючи шипшини Закарпатської області УРСР, В.Г.Хржановський зробив висновок, що “Рід *Rosa* L., що майже всюди в південних широтах, тим більше в гірських флорах нашої країни, характеризується значним видовим ендемізмом, складними циклами гібридних форм і рас, представлений у флорі Закарпаття порівняно простим флористичним складом” [15].

У 1946 р. В.Г.Хржановському пощастило займатися експедиційними дослідженнями в Закарпатській області разом із М.Г.Поповим. М.Г.Попов згадує: “Взимку 1945–46 рр., після переїзду до Львова, я почав займатися карпатською флорою теоретично, за гербаріями й літературою. Влітку 1946 р. мені вдалося здійснити досить тривалу експедицію в Карпати, власне, в Закарпатську область, тобто на південно-західний схил лісових Карпат; в експедиціях брали участь ряд співробітників.

...Велику допомогу в роботі надали мені співробітники: В.Г.Хржановський, який брав участь і в експедиції, і в складанні списку рослин Закарпатської області, спеціально обробив шипшини, якими він вже тривалий час займається...” [9].

З метою вивчення місцевих природних рослинних ресурсів для вітамінної промисловості влітку 1949 р. співробітниками відділу ботаніки Природознавчого музею АН УРСР здійснено наукову експедицію в районі Прикарпаття (в основному в межах Станіславської та Чернівецької областей), а в 1950 році – в Придністровський район Тернопільської області.

Результати експедиційних досліджень показали, що на території Прикарпаття росте понад 38 видів та різновидностей шипшини, які розподіляються між чотирма секціями роду: *Caninae*, *Cinnamomeae*, *Gallianae* та *Pimpinellifoliae*. Лише перші дві секції мають практичний інтерес як вітамінна сировина. Отже, за видовим та внутрішньовидовим складом родофлора північних схилів Східних Карпат значно багатша від закарпатської, яка складає близько 15 видів [22].

В.Г.Хржановський вивчив видовий склад і активність окремих видів щодо накопичення вітаміну С, розповсюдження й розподілення вітамінних

В.Г.Хржановський зробив критичний аналіз видового складу роду *Rosa* L. Описані ним 38 видів і 30 форм є новими для науки, 4 види – для флори європейської частини колишнього СРСР.

Монографічна обробка роду *Rosa* L. включає систематику, філогенію роду *Rosa* L. та перспективи використання видів шипшин у вітамінній промисловості. Теоретичні узагальнення та практичні рекомендації доктора біологічних наук В.Г.Хржановського, є цінним вкладом в українську біологічну науку.

1. Берестецкая Т.Б. Сравнительно-морфологический анализ спермодермы и перикарпия представителей семейства Ranunculaceae Juss / Автореф. дисс... канд. биол. наук. – К., 1984. – 20 с.
2. Берко Й.М. Володимир Геннадійович Хржановський // Науковий вісник Львівської державної академії ветеринарної медицини імені С.З.Гжицького. – 2003. – Т. 5(1). – С.254-257.
3. Визначник рослин УРСР. – К.–Харків: Держ вид-во сільськогосп. літ-ри УРСР, 1950. – 346 с.
4. Визначник рослин України. – 2-ге вид. – К.: Урожай, 1965. – 876 с.
5. Доброчаєва Д.М., Мосякін С.Л. Д.К.Зеров – відповідальний редактор “Флори УРСР” // Укр. ботан. журн. – 1995. – Т.52. – № 6. – С.810-815.
6. Доброчаєва Д.М., Савицький В.Д. Пам’яті Володимира Геннадійовича Хржановського // Укр. ботан. журн. – 1985. – Т.42. – № 56. – С.83.
7. Комендар В.И., Мандрик В.Ю. В.Г.Хржановский и др. “Основы ботаники с практикумом” (рецензия) // Укр. ботан. журн, 1971. – Т.28. – № 6. – С.797-798.
8. Липа О.Л., Кордюм Е.Л., Чопик В.И. В.Г.Хржановский. “Курс общей ботаники” (рецензия) // Укр. ботан. журн. – 1976. – Т.35. – № 1. – С.95-96.
9. Попов М.Г. Очерк растительности и флоры Карпат. – М.: Изд-во Моск. об-ва испытателей природы, 1949. – 300 с.
10. Попов М.Г. Основы флорогенетики. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – 134 с.
11. Попов М.Г. Филогения, флорогенетика, флорография, систематика. Избр. труды в 2-х частях. – Ч.1. – К.: Наукова думка, 1983. – 279 с.
12. Савицкий В.Д. Морфологическая эволюция и классификация пыльцы семейства лютиковых // Автореф. дисс.... канд. биол. наук. – К., 1978. – 19 с.
13. Сосновский Д.И. Родологические заметки // Изв. Азерб. фил. АН СССР. – 1944. – № 10. – С.58-64.
14. Флора УРСР. – Т. VI. – К.: Вид-во АН УРСР, 1954. – 608 с.
15. Хржановський В.Г. Шипшини Закарпатської області УРСР // Ботан. журн. УРСР. – 1949. – Т.6. – №1. – С.58-73.
16. Хржановский В.Г. Розы европейской части СССР, Крыма и Кавказа // Автореферат. дисс. ... докт. биол. наук. – Львов, 1952. – 29 с.
17. Хржановский В.Г. Розы. Филогения и систематика. Спонтанные виды Евр. части СССР, Крыма и Кавказа. Опыт и перспективы использования. – М.: Советская наука, 1958. – 476 с.
18. Хржановский В.Г. Основы ботаники с практикумом. – М.: Высшая школа, 1969. – 575 с.
19. Хржановский В.Г. Курс общей ботаники в 2-х томах. – М.: Высшая школа, 1976. – Т.1. – 276 с.; Т.2. – 480 с.

географія с основами екології” вчений працював до останніх днів життя.

Свої знання як фахівця-родолога він використовував при написанні підручників. Так, у книзі “Ботаніка” [23] В.Г.Хржановський наводить малюнок бутона, квітки (загальний вигляд і поздовжній розріз), чашолистка, приймочки, діаграми квітки, репродуктивного пагона та плоду шипшини. Демонстраційні кольорові таблиці з морфології та систематики рослин, створені під керівництвом В.Г.Хржановського [20], використовуються у вузах нашої країни.

Як учень відомого вченого М.Г.Попова він багато зробив для популяризації його наукових поглядів, а після смерті свого вчителя підготував до друку його ґрунтовну працю “Основи флорогенетики”, в передмові до якої докладно проаналізував увесь науковий доробок ученого [10]. Володимир Геннадійович – один із членів редакційної колегії вибраних праць М.Г.Попова [11]. На честь М.Г.Попова В.Г.Хржановський назвав одну з шипшин – *Rosa popovii* Chrshan.

Й.М.Берко, професор Львівської державної академії ветеринарної медицини імені С.З.Гжицького, згадує, що “В.Г.Хржановський відзначався високою ерудицією та інтелігентністю, був уважним до співрозмовника, постійно цікавився роботою кафедри, якою у свій час завідував. Працюючи тривалий час у Москві, в російськомовному середовищі, професор В.Г.Хржановський не забув своєї рідної української мови, чудово володів її культурою, що не могло не викликати у мене захоплення і гордості за його глибокі патріотичні почуття та високу національну свідомість” [2, с. 257].

Поряд із науковою і викладацькою діяльністю Володимир Геннадійович проводив велику науково-організаційну та громадську роботу як керівник міжвузівського наукового семінару з філоморфогенезу Московського відділення Всесоюзного ботанічного товариства, член президії редакційної ради й голова секції природознавства видавництва “Высшая школа”, член редколегії журналу “Успехи современной биологии”. В.Г.Хржановський нагороджений орденом Дружби народів та рядом медалей.

Отже В.Г.Хржановський був видатним українським ученим, ботаніком, флористом, систематиком, морфологом із проблем еволюційного морфогенезу, видоутворення, філогенії та історії розвитку рослин, теорії інтродукції рослин. Здійснені ним численні експедиційні дослідження флори Кавказу, Криму, Карпат, інших регіонів європейської частини колишнього СРСР дали змогу зібрати величезний гербарій видів рослин, основні матеріали якого зберігаються у Львівському природознавчому музеї.

шипшин у природних угрупованнях. З 38 вивчених видів вісім виділені як такі, що мають значення як сировина для вітамінної промисловості.

Лабораторні дослідження концентрації вітаміну С проводилися у вітамінній лабораторії відділу ботаніки Інституту агробіології АН УРСР, а також у вітамінній лабораторії відділу ботаніки Львівського природознавчого музею (А.М.Лазебною). Плоди для дослідження збиралися як в експедиціях, так і в ботанічному саду Львівського державного університету, ботанічному саду Львівського зооветеринарного інституту, в ботанічному саду Львівського медичного інституту [22].

В.Г.Хржановський проводив дослідження також на дослідному розарії, який він заснував у м.Львові, та на полях радгоспу “Вітамін” (Овідіопольський р-н, Одеська область), де були введені в культуру високовітамінні шипшини, вирощені з насіння, привезеного Володимиром Геннадієвичем з Середньої Азії. У результаті одержано цінні дані з індивідуального розвитку та мінливості видів [16].

Вивчення шипшин безпосередньо в природі, у спеціальних експедиціях дало можливість одержати не тільки економіко-ботанічні відомості, які необхідні для планування заготівель сировини для потреб вітамінної промисловості окремих адміністративних районів. Отримані в експедиціях цінні матеріали дали можливість уточнити екологію, географію й систематику більшості видів шипшин і на основі цього зробити критичний аналіз видів, описаних раніше. Опираючись на дані С.Юзепчука [25], Д.Сосновського [13], П.Ярошенко [26] та особисті дослідження учений зробив висновки, що в європейській частині колишнього СРСР і на Кавказі рід *Rosa* L. представлений видами, які, як правило, не зустрічаються в Західній Європі.

Всього для європейської частини колишнього СРСР і Кавказу В.Г.Хржановський наводить 112 видів і біля 60 форм шипшин, із них 12 видів культивованих. 38 видів і 30 форм описані як нові для науки, 4 види – вперше для флори європейської частини колишнього СРСР (*Rosa glauca* Poir., *Rosa pendulina* L., *Rosa arvensis* Huds., *Rosa elliptica* Tausch) [16].

При виконанні досліджень В.Г.Хржановським були опрацьовані гербарії Ботанічного інституту АН СРСР ім. В.Л.Комарова, а також гербарії ботанічних інститутів Києва, Харкова, Баку, Алма-Ати, Ташкента та Нікітського саду в Ялті [16].

Результати критичної обробки роду *Rosa* в межах України подані ним на сторінках видання “Флора УРСР” [14] та двох видань “Визначника рослин України” [3; 4], для яких, крім роду *Rosa* L., учений опрацював й такі великі родини, як Rubiaceae, Chenopodiaceae, Amarantaceae.

Значення “Флори УРСР”, співавтором якої є В.Г.Хржановський, важко переоцінити. Д.М.Доброчасова, С.Л.Мосякін вважають, що “це

капітальне флористичне зведення слушно вважається неоцінним науковим скарбом нашої держави” [5].

Усі співавтори “Флори УРСР” працювали з ентузіазмом, з почуттям великої відповідальності. Д.М.Доброчаєва згадує: “Це були дійсно незабутні часи, роки, сповнені наукового запалу, кропіткої наполегливої праці...Рукописи “Флори”, гербарні аркуші, живі рослини та чудові українські краєвиди, верстки, книги та статті проходили перед очима наче в яскравому вирі, фантастичному калейдоскопі. Але згодом з усього цього викристалізовувалися рівні друковані рядки, які ручаями та потічками стікали до купи, відливалися в металеві гранки, виходили у широкий світ академічними томами “Флори України” [5, с.810].

Після опрацювання “Флори УРСР” В.Г.Хржановський робить висновок, що “будь-яка з регіональних флор містить неповний матеріал, на основі якого неможливо відтворити історію розвитку якого-небудь роду або родини. Флора – це тільки “критичний інвентар”, а основною формою роботи ботаніка-флориста, особливо систематика, повинна стати монографія тієї або іншої природної групи рослин, наприклад роду або родини” [16].

Згодом В.Г.Хржановський став відомим у Радянському Союзі родологом, автором багатьох нових для науки видів роду *Rosa L.* За матеріалами досліджень Володимир Геннадійович захистив докторську дисертацію “Розы европейской части СССР, Крыма и Кавказа”. Офіційні опоненти В.Г.Хржановського високо оцінили дисертаційну роботу. М.В.Клоков вважав, що “В.Г.Хржановський вміло об’єднав теорію з актуальною практикою. Цю роботу треба привітати як першу радянську монографію з родології, яка протистоїть численній зарубіжній літературі” (матеріали, надані Г.М.Хржановською). У 1958 р. В.Г.Хржановський опублікував монографію “Розы. Филогения и систематика. Спонтанные виды Европейской части СССР, Крыма и Кавказа. Опыт и перспективы использования” [17].

Монографічна робота В.Г.Хржановського “Розы...” [17] є цінним вкладом у вітчизняну біологічну науку. Ця робота охоплює досить різнопланові питання родології: систематику, філогенію роду *Rosa L.* та перспективи використання шипшин у вітамінній промисловості. Книга складається зі вступу і трьох глав. У вступі автор аналізує системи роду *Rosa L.* і виділяє три періоди систематики: штучних систем, природних систем і пошуків філогенетичних систем. Особливу увагу заслуговує перша глава. У ній автор виділив:

1. Основні етапи розвитку роду *Rosa L.*, або основні етапи біологічного прогресу роду *Rosa L.*: дерево (деревовидна ліана) → кущ → трава. Тобто В.Г.Хржановський вважає, що найстарішими є шипшини-ліани.

2. Ознаки, за допомогою яких можна вважати види стародавніми або сучасними.

3. Основні ознаки ідентифікації шипшин: забарвлення пелюсток та будова чашолистків.

4. За допомогою методу еколого-географічного аналізу розділив рід *Rosa L.* на три філогенетичні групи (підроди):

Підрід I – *Stylorhodon* – білі шипшини.

Підрід II – *Cynorhodon* – червоні.

Підрід III – *Chamaerhodon* – жовті.

У монографії також поданий ключ для визначення шипшин (другий розділ) і наведені перспективи використання шипшин у вітамінній промисловості (третій розділ).

Книга В.Г.Хржановського є фактично єдиною монографічною обробкою роду *Rosa L.* в Україні і в колишньому СРСР. За майже 50 років свого існування вона не втратила своєї цінності для фахівців.

У 1954 р. В.Г.Хржановського запросили до Тимірязєвської сільськогосподарської академії на посаду завідувача кафедри ботаніки, яку він очолював до останніх днів життя. Одночасно багато років Володимир Геннадійович був професором кафедри ботаніки Університету дружби народів ім. Патріса Лумумби. В 1969–1971 рр. він працював директором Всесоюзного науково-дослідного інституту лікарських рослин.

Велику увагу приділяв учений вихованню висококваліфікованих спеціалістів. Під його керівництвом були підготовлені три докторських і 18 кандидатських дисертацій. Серед них – українські вчені: Т.Б.Берестецька, В.Д.Савицький [1; 12].

Курси лекцій, які він читав студентам, відзначались широтою поглядів, оригінальністю, завжди базувалися на найновіших досягненнях біологічної науки. Випускники ТСГА та Університету дружби народів ім. Патріса Лумумби з вдячністю згадують блискучі лекції професора В.Г.Хржановського. Він віддавав багато сил організації колективу кафедри, вдосконаленню учбового процесу, методик викладання, підвищення рівня виховної роботи серед студентів.

Володимир Геннадійович є автором майже 130 праць із проблем еволюційного морфогенезу, видоутворення, філогенії та історії розвитку рослин, теорії інтродукції нових корисних рослин. Ним написаний цілий ряд підручників для сільськогосподарських вузів і технікумів [18; 19; 21; 23; 24]. Вони неодноразово перевидавалися, відзначені дипломом та медаллю ВДНГ СРСР, отримали високу оцінку фахівців [7; 8] і широке визнання не лише в сільськогосподарських учбових закладах, а й в університетах, педінститутах. Над новим підручником “Ботаническая